

Recenze

Zygmunt Bauman, Leonidas Donskis. Morální slepota – ztráta citlivosti v tekuté modernitě. Praha: Pulchra, 2023, 312 s., ISBN 978-80-7564-091-8

O soudobých problémech dneška, v koncentrované podobě, diskutují veleznámý polsko-britský sociolog, „kronikář“ tekutosti společenských jevů a postavení člověka v konzumní společnosti a u nás méně známý, litevský sociální analytik, profesor politologie, bývalý poslanec Evropského parlamentu.

V pěti kapitolách se oba společenští vědci vyjadřují k problémům jednotlivce, lidstva i civilizace, k bolavým místům dnešního světa. Téma morálnosti a morálky se objevuje v pozadí celého textu knihy. Bauman využívá myšlenek široké škály myslitelů i spisovatelů a nezapře své sympatie věnované aktérům každodenního života, souběžně s kritickými pohledy na mocné ovlivňující současné dění.

V kapitole nazvané *Od ďábla k děsivě normálním a zdravým lidem* Bauman reaguje na fenomén spojený s demonizací zla, na hledání odpovědi na otázku, co je podstatou zla, odkud přichází a jak je pácháno. Modernita, se svými projevy, jako zcela lidská volba nabízí dva směry vysvětlující okolnosti vyvolávající zlo: donucování a svádění. Výraznou ilustraci těchto přístupů představují romány G. Orwella *1984* a A. Huxleyho *Konec civilizace*. Na první pohled jsou odpovědi obou formulovány z pohledu západní civilizace. V představě Orwella však Bauman nachází prvky východoevropského diskurzu a směřování, týkajícího se násilí a nátlaku, které reflektoval ve svém díle už Dostojevský, a rovněž ozvěny třistaletého schizmatu mezi západní a východní církví, s tím spojenou nedůvěrou a odmítání principu osobních svobod a individuální autonomie, dvou podstatných rysů západní civilizace. V protikladu k tomu byla Huxleyho vize předznamenáním příchodu konzumní společnosti, založené na „porobě nesvéprávných lidí“, resp. na „dobrovolném otroctví“.

To, co bylo v začátcích moderny považováno za ďábelskou sílu, která připravovala lidi o jejich soukromí a tajemství, se dnes pokládá za součást různých reality shows, postavených na záměrném sebeodhalování. Jde o přívětivé přijetí, přivlastnění, zkonzumování, zvnitřnění a strávení podobných aktivit a původní „ďábelská“ síla se setkává s plným pochopením širokého publika. Následkem je ztráta identity, paměti, schopnosti kritického zkoumání a základní morální a politické citlivosti. Přispívají k tomu neustálé politické skandály značně oslabující sociální a politickou vnímavost lidí. Neustále narůstající ztrátu citlivosti autoři vysvětlují pomocí adiaforizace lidského chování, tj. schopnosti nereagovat nebo reagovat, jako by se něco nedělo lidem, nýbrž věcem, předmětům, přesněji být lhostejný, souhlasit s činy, které jako by byly vyňaty z etického hodnocení, bez hrozby výčitek svědomí a morálního stigmatu. Příznačné je i to, že živelné katastrofy jsou reflektovány daleko aktivněji než např. pomalu, téměř neviditelně, ale vytrvale rostoucí nerovnost

příjmů a životních příležitostí.

Druhá kapitola, týkající se krize politiky a hledání jazyka citlivosti, reaguje na dnešní dobu, v níž technologie předstihla politiku. Vláda informačních technologií si vyžaduje podřízení všech bez výjimky a absence se v tomto směru neodpouští. Moc elektronických médií předznamenává konec politiky s velkým P. „Klasická politika byla vždy spojena se schopností proměňovat soukromé problémy na veřejné otázky, jakož i se schopností internalizovat veřejné otázky a proměňovat je v otázky soukromé či dokonce existenciální. Dnes je tento politický mechanismus rozladěný. Co ve své postmoderní politice považujeme za veřejné otázky, jsou většinou soukromé problémy veřejných osob.“ (s. 75) Takto charakterizovaný stav signalizuje mizení politiky. Politický život nabývá podob, v nichž hlavním partnerem politické strany nebude jiná politická strana, ale spíše vlivná nevládní organizace.

Začíná zřejmě nová etapa světové politiky. Hlavní charakteristikou jednotlivých aktérů se stává finanční disciplinovanost, systém ekonomického řízení a vztah k fiskální unii. Slovy Ulricha Becka – zůstaly za námi vášně a touhy dvacátého století a zcela jsme se vzdálili dramatům století devatenáctého. Kdo disponuje surovinami nebo má schopnost značné spotřeby či investování, je zbaven nutnosti respektovat občanské svobody a lidská práva, povinnosti být politicky citlivý. Na scéně působí společenství spotřebitelů, soubory mobilních jedinců, s hluboce zakořeněnými principy odchodu a návratu, připojení a odpojení.

Na rozdíl od minulosti moc a politika žijí a pohybují se odděleně, jejich rozchod znamená krizi státu a jeho nástrojů sloužících k efektivnímu jednání. Základy sociální solidarity a veřejné odpovědnosti jsou oslabeny, myšlenka sociální spravedlnosti zapomenuta. Okázalý konzum se stal předmětem veřejného obdivu. Bauman označuje tyto procesy za kulturní převrat, „vzpouru bohatých“, s vlastními sociálními základy, jejichž podstatu tvoří prekariát nahrazující ve společnosti bývalý proletariát a střední třídu.

Vnímání světa a naše povědomí o něm vytvářejí imagologové Milana Kundery, strůjci a poskytovatelé ideálů, antiideálů, hodnotových obrazů, které mají lidé přejímat bez přemýšlení či kritického zpochybňování. Přesto veřejnost zaznamenává globální krizi politiky, která se projevuje silným rozčarováním z liberalismu v Evropě. V její východní části se liberalismus omezil na technokratickou obhajobu volného trhu a ani v západní Evropě není situace nijak odlišná. Uplatňování dnešní technokracie pod pláštíkem demokracie znamená zradu lidských bytostí, jejich redukci na pracovní sílu, statistické jednotky nebo „elektorát“ (s. 107–108).

K charakteristice dnešní doby patří i to, že je dobou strachu. Podporuje ji kultura strachu, jež se stává mocnou a všudypřítomnou. Téma se objevuje i v názvu třetí kapitoly – *Mezi strachem a lhostejností: ztráta citlivosti*. Strach se u mnohých projevuje jako nejistota, nebezpečí, ale současně se stává zdrojem nenávisti. Strach a nenávist vytvářejí nerozlučnou dvojici a samotný strach nabývá dvou základních podob, jednak se stal konzumním zbožím, ale současně i politickou komoditou, spojenou s politickými hrami.

Bauman připomíná, že odedávna existují tři důvody strachu: nevědomost, nemohoucnost a ponížení. Již od dob Freuda je známo, že neklid a trápení zpravidla vyvěrají ze vzdání se velké části svobody výměnou za garanci bezpečnosti. Přitom omezování svobody je doprovodným jevem civilizačního procesu a nejrozšířenější příčinou nespokojenosti. Život v podmínkách permanentní nejistoty přispívá ke vzniku dvou posilujících pocitů, ztráty budoucí perspektivy a neschopnosti ovlivnit příští dění. Výsledkem je i to, že deprese je považována za běžné psychické onemocnění. Mnohé projevy společenské apatie a klesající politický zájem naznačují rozpad zbývajících základů politické moci. Opakující se nadšení předvádět soukromí postupně nahrazuje aktivity ve

veřejné sféře a zároveň vytváří „novou tekutou veřejnou sféru“.

Důležité pojmy vystihující děsivé lidské zkušenosti jako holocaust, genocida, zločin proti lid-skosti, apartheid „jsou používány stále volněji a stále nezodpovědněji“ (s. 153). Přitom inflace nejrozumnějších termínů a pojmů vede k pokusům redukovat dosavadní etické představy.

Čtvrtá část knihy, nazvaná *Konzumní univerzita: nový pocit nesmyslnosti a ztráta kritérií*, začíná otázkou, zda univerzity přežijí jednadvacáté století jako klasické instituce vzdělávání a vědy. Akademici začínají v širším měřítku řešit dilema, nakolik přihlížet k pomalému umírání univerzit, nebo usilovat o vytvoření alternativ, které by vydržely déle než několik volebních období. Univerzity, které se po staletí řídily logikou rozvážného myšlení, kreativity a přiměřené existence, se stávají organizacemi, jež jsou nuceny reagovat na výkyvy trhu, na změny v náladách a v politickém prostředí. „To je cena, kterou platíme za vzdělání mas v masové demokracii a masové společnosti.“ (s. 187) Logika rychlé spotřeby a reakce se zřejmě osvědčuje při vytváření kritérií pro efektivitu průmyslu a obchodu, avšak její aplikace v oblasti univerzitních a výzkumných institucí působí groteskně až absurdně. Vzniká jakýsi „akademický kapitalismus“ bez skutečné nezávislosti, pod vlivem technokratické a byrokratické tyranie, ve jménu svobody a pokroku. Ke změnám v postavení univerzit přispělo i prosazování principu meritokracie, jakéhosi fíkového listu k maskování nepříjemných stránek soutěže volného trhu spojených se zvyšováním společenské nerovnosti.

Bauman se s obavami zamýšlí nad kariérou hostujících profesorů, kteří se mnohdy snaží přesvědčit sami sebe, že krátkodobé vztahy a projekty jsou pro profesní život užitečnější než dlouhodobé úvazky. Tyto a další změny v rámci západního světa signalizují návrat k logice středověku, kde význam jednotlivce ustupuje před korporací či institucí a legitimita profesního života a lidské existence se zakládají na příslušnosti k instituci. Příklon k ní znamená garanci alespoň minimálního pocitu stability, emocionálního bezpečí a předvídatelnosti. Jinou stránkou takového přístupu je podceňování humanitních věd, jenž vede k omezení celého evropského projektu na ekonomické a technické aspekty (s. 233).

Závěrečná kapitola, s názvem *Přehodnocení Zániku Západu*, je inspirovaná stejnojmennou knihou O. Spenglera. Centrálním tématem je úpadek Evropy, který probíhá bez větší pozornosti a širšího zájmu obyvatelstva. Jde o nepřesvědčivé, banální umrtvování a jen obtížně lze věřit, že epocha a její naděje mizí před našima očima. V současné době zlo nepředstavují bývalí diktátoři Hitler či Stalin pro své zosobnění, ale jsou to anonymní formy bezcitnosti a zneuznání, které jsou o to obtížněji k rozeznání.

Pro Evropany se stalo jejich přirozenou součástí, že se naučili žít s ostatními. „Evropané ať se jim to líbí nebo ne, musejí vyjednat smluvní podmínky sousedství navzdory odlišnostem a jinakostem, jež je rozdělují. Opravdu je to sine qua non v časech, kdy pouze přátelství a solidarita jsou s to poskytnout stabilní strukturu lidskému soužití.“ (s. 261)

Romány už v počátečních desetiletích dvacátého století předpovídaly možnosti směřování moderních světových dějin lépe, než je naznačili dějinní pesimisté. Ozývalo se varování lidstva, kam by směřovala modernita, kdyby nikdo nezastavil její totalitní emancipovanou verzi s jejím systémem naprostého dohledu, průhledných skleněných budov, s rozpuštěním rodiny, koncem humanitních oborů. Dnes to vše ústí ve společnost řízenou jako technologický projekt, z níž zmizela solidarita, láska, přátelství.

Peklo spočívá v našich společenských vazbách, ve ztrátě lidskosti, v osamělosti, ve smrti lásky, která se změnila na zradu, nenávist nebo lhostejnost. „Naše kultura dnes využívá starost o rovnost a lidská práva a boj za ně jako masku, aby zakryla svou lhostejnost, své spotřebovávání sebe i druhých, své odvrácení od tváří a očí, svou bezpečnou izolaci.“ (s. 271)

Čím více se drobí společnost, tím intenzivněji hledají lidé svou identitu, přitom podstata lidské bytosti není založena na sebeidentifikaci. Jak známo, identitu lze získat jenom na základě kontaktu s někým jiným, pomocí podobnosti a odlišnosti s jinými. Pokud se kolem nás porušují lidské vazby a sliby, nevěra už nevádí. Když věrnost přestává být opěrným bodem naší osobnosti, kolem níž se vytváří lidská identita, pak se zrada stává situační normou a mnohdy i ctností. Historie opakovaně dokládá, že problémy jednotlivce či světa jsou neřešitelné bez vzájemného pochopení, tolerance, loajálnosti a kreativity.

Autoři v recenzované knize nastolili palčivé otázky našeho lidství v technokratické epoše. Poukazují na plíživé, nevratné civilizační změny, rekapituluji historické zkušenosti a přicházejí s poučením. Zařazují se k vizionářům, jejichž představy a ideje budou považovány za zajímavé a podnětné. Mohou buď pouze utkvět v myslích čtenářů, nebo vést a inspirovat i ke konkrétním změnám.

Ján Mišovič
(misovic@tf.jcu.cz)